

ПАД СРБИЈЕ ИЗ УГЛА ОСВАЈАЧА: АШИКПАШАЗАДЕ И ДУРСУН-БЕГ

АЛЕКСАНДАР КРСТИЋ

Апстракт. – Савременици и учесници у османском освајању Србије, Ахмед Ашикпашазаде и Дурсун-бег оставили су драгоцену сведочанства о овим догађајима, која поређењем са другим, домаћим и страним изворима, показују њихову обавештеност. Поред начелне верске мотивације османске освајачке политике, засноване на идеологији исламског светог рата против „неверника“, Ашикпашазаде и Дурсун-бег нападе на Србију и друге хришћанске балканске земље и њихово освајање објашњавају и реал-политичким разлозима. У раду се анализирају подаци о ратним операцијама 1458–1459. године и о српским утврђеним градовима, посебно указујући на оне који нису познати из других извора.

Кључне речи: Србија, Османско царство, Ашикпашазаде, Дурсун-бег, Смедерево, Голубац, Жрнов, Сремска Митровица, Островица, Рудник, Ресава, Браничево, 15. век.

Савременици и учесници у османском освајању Србије, Ахмед Ашикпашазаде и Дурсун-бег оставили су драгоцену сведочанства о овим догађајима. Њихове вести о српско-турским односима током 15. века, укључујући и оне о пропасти средњовековне српске државе, поређењем са другим, домаћим и страним изворима, показују приличну поузданост и обавештеност аутора, и садрже бројне и занимљиве податке. Због тога, и због чињенице да су у старијој српској историјској науци иначе слабо коришћени османски извори, историчар и оријенталиста Глиша Елезовић одлучио је да преведе и у часопису *Браство* 1932. године објави одломке њихових историјских дела који се односе на нашу прошлост под називом *Турски извори за историју Југословена. Два турска хроничара из 15. века.*¹ Приповести Ашикпашазаде и Дурсун-бега су тако захваљујући Елезовићевом преводу постале познате и коришћене у српској историографији,

---

¹ Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена. Два турска хроничара из 15. века*, Браство 26 (1932) 51–125. О научном делу Глише Елезовића видети: Љ. Чолић, *Оријенталистичко дело Глише Елезовића*, Приштина 1996.

при чему су нарочито цитирани они делови који се односе на суровости османског ратовања и масовног одвођења робља. Ипак, ово је добра прилика да се укаже на неке податке о ратним операцијама, али и о српским утврђеним градовима који нису познати из других извора, као и да се укратко изложе ставови ове двојице османских ратника и интелектуалаца о османској освајачкој политици према хришћанским балканским земљама, првенствено према Србији и њеним владарима.

Дервиш Ахмед Ашики, или Ашикпашазаде, рођен је око 1392–1393. или 1400. године у Анадолији, у Амасијском санџаку, у угледној дервишкој породици.² На хаџилуку се упознао са скопским крајишником Исхак-бегом, са којим је дошао у Скопље и учествовао у ратовањима против Србије и Угарске 1438. и 1439. године. Лична искуства из ових борби описао је у својој хроници, потанко бележећи колики је ратни плен задобио, укључујући и заробљенике које је потом продао. Међу османским крајишницима на Балкану живео је изгледа до 1457. године, када се стално настанио у Цариграду. Дервиш Ахмед Ашики је учествовао и у другом Косовском боју 1448. године, у коме је тешко поражена угарска војска предвођена Јованом Хуњадијем, а за време похода Махмуд-паше Анђеловића на Србију 1458. године поново је дошао у Скопље, у коме се у то време налазио и султан Мехмед II. Ту је вероватно добио и податке о Махмуд-пашиним ратовању у Србији и тврђавама које је освојио, што је касније унео у своју историју. Ашикпашазаде је своју историју, односно османску хронику *Tevârih-i Âl-i Osmân*³ писао у дубокој старости. Док је раније периоде османске историје описао према народној традицији и сада изгубљеним хроникама и другим изворима, као и по казивању сведока прошлих догађаја, историју владавине Мурата II (1421–1451) саставио је превасходно на основу личног искуства и учествовања у ратовима и тадашњим збивањима. Не зна се тачно време смрти Ашикпашазаде, а његова хроника је сачувана у више рукописа, од којих неки покривају период до 1502. године. Она је накнадно дописивана и редигована, тако да се сматра да је сâм Ашикпашазаде описао догађаје до 1479. године, и да је недуго потом (1481) и умро. Његово излагање догађаја је доста сажето, писано једноставним турским језиком без претераних украса, са неколико стихова на крају поглавља који сумирају оно најважније што је претходно испричано.⁴

² Детаљније о животу Ахмеда Ашикија видети: İ. Kaya-Şahin, *Aşıkpaşa-zade as Historian. A Study on the Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 2000, 32–53, где је наведена и ранија релевантна литература (приступачно на <http://digital.sabanciuniv.edu/tezler/tezler/ssbf/master/sahinkayai/ana>).

³ Прво издање: *Tevârih-i Âl-i Osmân. Aşıkpaşa-zâde Tarihi*, ed. A. Bey, İstanbul 1332 (=1913/1914) користио је Глиша Елезовић за свој превод. Осим овог, код нас је приступачно и издање: *Die altosmanische Chronik des Aşıkpaşazâde*, ed. F. Giese, Leipzig 1929. Новија издања, као што су: *Tevârih-i Âl-i Osmân. Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, ed. Ç. Nihal Atsız, in: *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949, и истанбулско издање из 1970. године, била су ми недоступна.

⁴ Г. Елезовић, *Турски извори*, 51–55; İ. Kaya-Şahin, *Aşıkpaşa-zade as Historian*, 50, 53–66.

Дурсун-бег је био веома образован човек, што се може закључити по његовој *Историји оца освајања (Târih-i Ebü'l-Feth)*⁵, односно историји Мехмеда II (1444–1445, 1451–1481), у којој је описао догађаје од 1442. до краја 1487. године. Дело писано османским турским језиком, пуно је елемената из арапског и персијског језика, што га, како је то истакао Глиша Елезовић, „чини врло мучним за читање и разумевање“. Његов стил је китњаст, испуњен сликовитим поређењима, хиперболама, метафорама, описима природе, прозно казивање је често украшено стиховима и ајетима из Кур'ана. Међутим, подаци које је оставио о османском освајању Србије 1458–1459. године знатно су опширнији и драгоценији од оних које је саопштио Ашикпашазаде, будући да је био непосредни учесник у догађајима. Дурсун-бег, рођен после 1425. године у Бруси, војну каријеру је започео средином 15. столећа, тако да је већ приликом освајања Цариграда 1453. године био војник у султановом окружењу. Три године касније, приликом опсаде Београда, он је поново у свити Мехмеда II, обављајући, као образован човек, неке чиновничке послове. Био је уз Махмуд-пашу Анђеловића у Србији 1458. године, а приликом упада акинџија у Срем и заузимања Сремске Митровице истог лета вршио је дужност емина, задуженог за пописивање ратног плена. Као секретар великог везира Махмуд-паше Анђеловића, Дурсун-бег је уз њега био и у другим ратним походима у којима је овај учествовао или их лично предводио, укључујући ратовање у Босни 1463. и 1464. године. Дурсун-бег је и након Махмуд-пашиног пада наставио да се пење у управној хијерархији Османског царства, да би крајем владавине Мехмеда Освајача и првих година владе Бајазита II (1481–1512) био башдефтердар. Као и Ашикпашазаде, и Дурсун-бег је своје историографско дело писао у старости, након 1488. године, вероватно између 1490–1495. године. Умро је крајем 15. или почетком 16. века.⁶

I

Идеал *газе*, исламског светог рата против „неверника“, био је значајан чинилац у настанку и развоју османске државе. Газа је значила верску дужност, и надахњивала је вернике на тешке подухвате и жртве. За бројне

⁵ Прво издање: Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, ed. M. Arif, *Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuası ilâvesi*, İstanbul 1330 (1912). Ово, као ни издање Н. İnalçık, R. Murphy, *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, Mineapolis–Chicago 1978, 2003² (факсимил османског турског текста са сумарним преводом на енглески језик) није ми било доступно. Велику захвалност дугујем проф. др Александру Фотићу, чијом љубазношћу сам био у могућности да користим издање: Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, ed. A. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

⁶ О животу и делу Дурсун-бегера: Г. Елезовић, *Турски извори*, 90–94; Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, XI–XXXII (А. М. Tulum). На жалост, није ми била доступна докторска дисертација К. Inan, *A Summary And Analysis of The Târih-i Ebü'l-Feth (History of The Conqueror) of Tursun Bey (1488)*, University of Manchester, 1993.

дервишке редове борбе на граници и духовно ревновање на Алаховом путу имају исто мистичко значење, због чега је и улога дервиша у османским освајањима у Анадолији и на Балканском полуострву током 14. и прве половине 15. века била запажена. Дервиши на Балкан долазе не само да шире ислам, већ и да колонизују бивше поседе „неверника“.⁷ Разумљиво је стога да се у делу дервиша Ахмеда Ашикија и других османских хроничара 15. века потеклих из исте средине преплићу и стапају државна идеологија и погледи газија и дервиша према османској експанзионистичкој политици. Због своје освајачке делатности на Балкану Мурат I, Мурат II и Мехмед II у овим делима носе епитете „султана бораца за веру“ (*sultanı'ı mucahidîn*), а османски војници се генерално сматрају за газије. Хришћани се посматрају као неверници, због чега газије могу легално да пљачкају њихову имовину. Зато не чуди велики простор који у излагању Ашикпашазада имају пљачка, стицање плена, робова и жена, посебно када се има у виду да је и он сâм на тај начин обезбедио себи угодну егзистенцију.⁸

Обједињавање начелне верске мотивације освајачке политике са реал-политичким разлозима ширења државне територије, стицања богатства и повећања владарске моћи, видљиви су у делима Ашикпашазада и Дурсун-бега, као и других османских хроничара, у приказима османских напада на хришћанске земље и њиховог коначног освајања. Ашикпашазаде коментарише споразум између султана Мурата II и деспота Ђурђа Бранковића 1428. године овим стиховима: „*Чувај се, немој неверничкој речи веровати, леђима се окренувши немој се на њ јако ослањати ... Али од неверника двоје му одузми: једно је ћерка, друго је његово имање*“.⁹ Преплитање верских и политичких мотива најбоље се види из поуке коју Дурсун-бег ставља у уста великом везиру Махмуд-паши Анђеловићу. Када су неке аге и војници изразили негодовање због честих ратова које је водио султан Мехмед II Освајач, Махмуд-паша је наводно рекао: „*Бог о човеку овако говори: „Ми тебе постависмо на земљи за свога заступника.*“¹⁰ *А када је тако, пошто га је поставио за халифу, Он му је наредио: „Бори се у путу Господњем.*“¹¹ ... *Другим речима, онај који отвара небеса и који управља и заповеда као цар и господар, не може светом завладати, док потоцима крви не пролије. ... И ни једног се владаоца царство није ојачало и уредило, догод му се није сабља омастила у крви непријатељској.*“ Ову идеју Дурсун-бег је потом преточио

⁷ Х. Иналцик, *Османско царство. Класично доба 1300–1600*, Београд 2003, 9–10; 15–16, 293–294; Ђ. Каја-Џахин, *Ашикпаша-заде as Historian*, 7, 16–19.

⁸ Инсистирање на овоземаљским благодетима живота газија могло је имати и пропагандну улогу у подстицању муслимана на борбу: Ђ. Каја-Џахин, *Ашикпаша-заде as Historian*, 44, 92–96, 105–107, 110–113, 117–123.

⁹ Ашикпашазâде, *Tevârih-i âl-i Osmân*, 118; Г. Елезовић, *Турски извори*, 64. Цитати у овом раду, осим ако није другачије наведено, дати су у преводу Г. Елезовића. Захвалан сам проф. др Еми Миљковић на помоћи приликом упоређивања неких тежих места у оригиналним текстовима Ашикпашазада и Дурсун-бега са Елезовићевим преводом.

¹⁰ Кур'ан, XXXVIII/26.

¹¹ Кур'ан, V/35, IX/41, 86, XXII/78.

у стихове: „*Ни један човек до велике среће не може доћи, догод око њега не буде врцала крв. Владаоци су сенка Божја на земљи. Њима се не може ускратити да односе победу. ... Нарочито пак овај цар царева (Мехмед II) ... Јер њему је у дужност стављено да успостави ред у свету.*“ На другом месту, Дурсун-бег, такође у стиховима, узвикује: „*Ново царство, коме сваки поход буде једна нова победа, Зашто то царство да не освоји цео свет?*“¹²

У конкретним случајевима, објашњења за османске војне походе и освајања била су различита. Узрок султановом походу против Београда 1456. године био је, по Дурсун-бегу, превентиван, да би се спречио Јован Хуњади („*лажљиви краљ жалосне Мађарске ... Јанко проклет*“) у намери да освоји српску земљу, коју је султан желео за себе.¹³ Почетак последње фазе освајања српске државе 1454–1455. године обојица османских историчара објашњавају тиме што је стари деспот, султанов вазал, умро без (мушких) наследника, због чега је земља правно припадала султану. Ашикпашазаде наводи да је скопски крајишник Иса-бег Исхаковић о томе известио султана, поручујући: „*Желео бих Србију да претворим у исламску земљу*“.¹⁴ Овде треба приметити да је код оба писца дошло до очитог анахронизма, јер је у време султанових похода на Србију 1454. и 1455. године деспот Ђурађ још увек био жив, да је Ђурићев наследник деспот Лазар по ступању на престо регулисао односе са султаном 15. јануара 1457. године, и да је тек после његове изненадне смрти 20. јануара 1458. године настала ситуација о којој говоре поменути хроничари.¹⁵ Будући да није утврђена међусобна зависност између дела Ашикпашазаде и Дурсун-бега, до ових сажимања и грешака дошло је или због тога што су обојица о догађајима писали са велике временске дистанце, или услед тога што су оба писца користила неки извор у коме је ова хронолошка грешка начињена.

Некада није било могуће наћи правно ваљану аргументацију за рат, па се прибегавало провидним или лажним изговорима. Тако Ашикпашазаде каже како је султан Мехмед II Освајач кренуо да заузме византијску Мореју 1458. године јер је чуо да је тамо „*много муслиманских жена у служби неверника, које су много мучили*“.¹⁶ Босански краљ Стефан Томашевић је према Дурсун-бегу „*царској хазни на име џизије слао големо благо и држао се уговора који је имао са Високом Портом*“, али због тога што је истицао баштинско право своје жене на Смедерево, дошао је у спор са султаном. Осим тога, он је наводно убио свог оца – „*огрешивши се о свога родитеља,*

¹² Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 77, 101–102; Г. Елезовић, *Турски извори*, 95, 108.

¹³ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 77, 79; Г. Елезовић, *Турски извори*, 94–96, 100.

¹⁴ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i âl-i Osmân*, 145; Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 77–78; Г. Елезовић, *Турски извори*, 75–76, 95.

¹⁵ К. Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1988, 380–384; *Историја српског народа (=ИСН) II*, Београд 1982, 295–303 (М. Спремић, Ј. Калић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 494, 502, 514.

¹⁶ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i âl-i Osmân*, 149; Г. Елезовић, *Турски извори*, 77.

он је био лишен права да буде вођа и глава земље“. Султан је то питање хтео да реши тиме што је краља позвао да пређе у ислам, али када овај то није прихватио, заратио је против њега.¹⁷

За Дурсун-бега је „стари деспот, господар земље Лаз (тј. Србије), извор сплетака и свакога зла“, а Ашикпашазаде у више наврата истиче антиосманско деловање српског владара. Влк-оглија, односно деспот Ђурађ Вуковић, наизглед је сервилан према султану, али је у ствари издајник који непрестано кује завере са Угрима и господарем Караманије Ибрахим-бегом, користећи притом своје богатство да би подмитио румелијске бегове предвођене Турахан-бегом.¹⁸ Док неке од ових оптужби одражавају реално деспотово деловање у настојању да на сваки начин одбрани и очува своју државу, друге, као она да је деспот подстакао Јована Хуњадија и угарског краља Владислава I на поход који се завршио поразом код Варне 1444. године, сасвим су бесмислене и у потпуном нескладу са осталим изворима.¹⁹ Овакве тврдње одсликавају генерално неповерење у односу на српског владара, присутно међу Османлијама због његових специфичних вазалних обавеза и према султану и према угарском краљу.

II

Заплети који су настали након смрти деспота Лазара 20. јануара 1458. године: покушај великог војводе Михаила Анђеловића да преузме власт у Смедереву, његови контакти са братом Махмуд-пашом и пуштање Турака у град, преговори деспотице Јелене и деспота Стефана са Угрима око предаје Смедерева за поседе у Угарској, брак Стефана Томашевића са Лазаревом ћерком Јеленом и долазак Босанаца на власт у опкољеној српској престоници крајем марта 1459. године, нашли су свог одраза и у делима двојице османских хроничара.²⁰ Док је Дурсун-бег као непосредни учесник војних операција детаљнији у њиховим описима и тачнији у хронологији, Ашикпашазаде доноси више података о политичкој позадини дешавања, истина са побрканом хронологијом и помешаним догађајима и њиховим учесницима.

¹⁷ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 122; Г. Елезовић, *Турски извори*, 111–112.

¹⁸ Aşikpaşazâde, *Tevârih-i âl-i Osmân*, 117–122, 126–127, 131; Г. Елезовић, *Турски извори*, 64–66, 68, 70–71; Н. Филиповић, *Неколике биљешке око Смедерева*, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, Београд 1970, 121–142. Ибрахим Каја-Шахин изгледа меша појмове Eflak и Vilk, будући да оно што Ашикпашазаде говори о деспоту Ђурђу (Vilk-oğlı), он приписује влашком војводи: İ. Kaşa-Şahin, *Aşikpaşa-zade as Historian*, 125, 130–131, 135.

¹⁹ Aşikpaşazâde, *Tevârih-i âl-i Osmân*, 132; Г. Елезовић, *Турски извори*, 71. Уп. М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 289–296, 301–304; Р. Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London – New York 2001, 286–288.

²⁰ О овим догађајима детаљно: М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 514–516, 519–525, 536–540, са изворима и ранијом литературом; уп. и радове у овом зборнику.

Дурсун-бег приповеда како се султан по повратку из опсаде Београда (1456) у престоницу Једрене почео спремати за освајање Србије. „Неверник“, односно владар Србије кога писац не именује, будући да је после Хуњадијеве смрти остао без моћног залеђа, послао је цару изасланике са поруком: „*Земља је мога господара султана. Нека дође и нека је запоседне*“. Султан, који је кренуо у поход против византијске Мореје, послао је Махмуд-пашу да освоји Србију. Поред румелијске војске, паша је водио хиљаду јаничара и одреде акинџија. Имајући у виду стварни развој догађаја познат из других извора, у овом неименованом српском владару може се препознати самопроглашени деспот Михаило Анђеловић. Међутим, када је Махмуд-паша стигао до Софије, ситуација се већ била изменила: „*Од српских неверника стиже хабер: Ми смо условили предају града са доласком светлог султана. Па кад он лично није дошао, значи у Турчина нема вере. Ми ћемо градове и земљу предати Угрима који нам дају толико стотина хиљада дуката, преко тога још и десет градова с оне стране Дунава у замену за наше*.“ Након тога следи опште место како су бегови на ратном савету предлагали да се у Софији чека развој догађаја, али је промишљени и далековиди паша наредио наставак кампање.²¹ У Дурсун-беговом причању јасно се распознаје преокрет до кога је дошло у Смедереву – Михаило Анђеловић је лишен власти и затворен крајем марта 1458. године, а деспотица Јелена и деспот Стефан започели су интензивне преговоре са Угрима о предаји Смедерева и Голупца за поседе у Угарској.²²

Пошто је завршио приповедање о Махмуд-пашином освајању Србије, које је датовао у хиџријску 861, што одговара 1457. години, Ахмед Ашикпашазаде у посебном поглављу описује пад Смедерева, уводећи у причу истовремено и босанског краља и Махмуд-пашиног брата, то јест Михаила Анђеловића. Ашикпашазаде каже да се султан спремао да нападне на Зворник, због чега се босански краљ, који је владао Смедеревом, уплашио и поручио султану: „*Нека не иде против мене. Смедерево ево дајем султану*“. Писац затим наставља како је босански краљ известио Махмуд-пашиног брата, коме је цело Смедерево поверио, да је град дао турском цару. Махмуд-пашин брат, тј. Михаило Анђеловић, који је био у вези са Махмуд-пашом, био је спреман да преда град, поручујући му: „*Пошаљите војску, нека поседне град*“, док је истовремено питао босанског краља да ли да преда Смедерево са целокупном опремом и посадом. Мехмед II није отишао на Зворник, а Смедерево се предало османској војсци.²³

²¹ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 91, 93–94; Г. Елезовић, *Турски извори*, 100–102.

²² Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи (=Родослови и летописи)*, Београд – Сремски Карловци 1927, 242; I. Nagy – A. Nyágy, *Magyar diplomaciai emlékek Mátyás király korából (1458–1490) I*, Budapest 1875, 12, 18, 20; К. Жиречек, *Историја Срба I*, 386–387; С. Ђирковић, *Голубац у средњем веку*, Пожаревац 1968, 22–24; *ИСН II*, 306–307 (М. Спремић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 520, 523–524.

²³ Aşıkpaşazâde, *Tevarîh-i âl-i Osmân*, 152; Г. Елезовић, *Турски извори*, 79.

Дакле, без обзира на конфузију и сажимање догађаја у историји Ашикпашезада,²⁴ код оба писца постоји исказ о понуди господара Смедерева да преда град султану и позиву османској војсци да га преузме. Ашикпашазаде личност управљача Смедерева изричито идентификује као Махмуд-пашиног брата.

Пошто је одбио савете да чека, Махмуд-паша је напао српску земљу, лако освојивши два града који су били „одбрана земље“, како то каже Дурсун-бег – Ресаву и Омол (Omol).²⁵ Освајање Ресаве добро је потврђено и другим изворима. Из писма дубровачких изасланика на Порти упућеног својој влади зна се да је Махмуд-паша Анђеловић 8. маја 1458. године логоровао са својом војском у селу Суботици, у близини тврђаве Ресаве. Само два дана касније, 10. маја, паша је, према српским летописима, „примио“ манастир Ресаву, коју му је после вишедневне опсаде предала српска посада.²⁶ У првом сачуваном попису вилајета Браничево из 1467. године, међу другим муселемима (хришћанима ослобођеним рајинских дажбина у замену за вршење одређене дужности у тврђави), у ресавском утврђењу убележена је и група од 14 Срба хришћана који су тај статус стекли „*предавши тврђаву Ресаву*“.²⁷

Када је у питању друга поменута тврђава, постоје извесне недоумице. Наиме, Omol је у османским пописним дефтерима назив за нахију која се налазила на простору Хомоља, али из српских извора није познат ниједан утврђени град у Хомољу који је носио то име. Кемалпашазаде, османски историчар који је писао почетком 16. века, говорећи о нападу султана Мехмеда II на Србију 1454. године, каже како је султан послао анадолског беглербега Исхак-пашу да заузме Островицу (Sivrice Hisar), док је лично, са јаничарима и румелијским трупама, освојио тврђаву Омул.²⁸ Вреди поменути да се у Сеченичком летопису наводи да „*прими цар Островицу и плени до Смедерева и збег омољски*“, јула 1454. године.²⁹ Из овакве формулације се ипак не може

²⁴ Овако сажимање и мешање догађаја око Смедерева из 1458. и 1459. године постоји код више османских историчара (Нешри, Садедин и други): Т. Stavrides, *The Sultan of Vezirs. The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453–1474)*, Leiden–Boston–Köln 2001, 96, 129.

²⁵ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 94; Г. Елезовић, *Турски извори*, 102–103.

²⁶ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 243; И. Божић, *Дубровник и Турска у 14. и 15. веку*, Београд 1952, 152; М. Спремић, *Деспот Бурђа*, 522.

²⁷ Међу њима је био и извесни поп Милован, као и његов син: М. Stojaković, *Bra-ničevski teftter*, Beograd 1987, 252.

²⁸ Наведено према: С. Imber, *The Ottoman Empire (1300–1481)*, Istanbul 1990, 163. Према Кемалпашизаду, султан је ове тврђаве вратио деспоту након склапања мира (дакле по освајању јужних делова Србије 1455. године), али је вероватнија претпоставка К. Имбера да су их Османлије могле изгубити током Хуњадијевог противнапада у јесен 1454. године. Аутор иначе погрешно верује да су се обе ове тврђаве налазиле у долини Мораве.

²⁹ Неки летописи „расипање“ Островице бележе под 30. јулом: Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 237. Након неуспешне опсаде Смедерева, султан је, према Дуки, напао један српски утврђени град, што се вероватно односи на Островицу. Сама тврђава није заузета, али је освојено спољашње утврђење, где се склонило становништво из

извући сигуран закључак да се у летопису мислило на град Омољ, а не на истоимену жупу. На простору Хомоља сачувани су археолошки остаци више утврђења, али се сви они за сада датирају у период од антике и раног средњег века до 12. века.³⁰ Покушаји да се пронађе жупски град у Хомољу из времена српске власти на овим просторима, од краја 13. до почетка друге половине 15. века, за сада нису дали резултата. Разлог за то можда лежи у чињеници да се у Горњачкој клисури, средњовековном Ждрелу, налазио град Ждрело, најзначајније утврђење и управни центар на просторима око средњег тока Млаве, који је контролисао и пут кроз клисуру према Хомољу.³¹ Имајући у виду правац кретања Махмуд-пашине војске 1458. године, из Софије, преко Ниша и Крушевца до Ресаве, може се закључити да је она после освајања утврђеног деспотовог манастира из долине Ресаве прешла у долину Млаве и опсела а потом заузела град Ждрело. Како се овај град практично налазио на улазу у Хомоље, могуће је да га Дурсун-бег и Кемалпашазаде зато називају Omol/Omul.

Пошто је у освојеним градовима оставио диздаре и војну посаду, Махмуд-паша је, према Дурсун-бегу, кренуо у опсаду Смедерева, „*чију јачину и неосвојивост памет није кадра да схвати и да опише*“. Његов опис опсаде српске престонице, китњаст и пун хипербола, садржи занимљиве податке. Изложивши распоред османских војних јединица, Дурсун-бег каже да их је из града дочекала „*једна исто тако велика множина војске дивовског изгледа и страшна, која је толико пута делила мегдан са Турчином. Војска толико исто на гласу као што су чувени проклети мартолози*“. Дошло је до битке на пољу испред града, у којој су Османлије потукле и растерале српске војнике, и потом опселе Смедерево. Паша је позвао браниоце да се предају, али су они то одбили, поручујући да очекују брзу војну помоћ Мађара. Паша је опседао Смедерево недељу дана, за то време уништавајући усеве, винограде и воћњаке у околини града. На крају је Махмуд-паша прихватио савет других војних команданата да нападне град опсадним справама. Браниоци нису прихватили ни други позив на предају, већ су нападаче, који су кренули у јуриш, гађали артиљеријом. Дурсун-бег каже да је око вароши био начињен „*дубок прокоп и двоструки бедем*“, што је

околних вароши и села, које је одведено у робље: Ducas, *Istoria Turco-bizantina (1341–1462)*, ed. V. Grecu, București 1958, 397–399. О суровом османском пустошењу крајева уз Саву и Дунав обавестила је дубровачка влада млетачког дужда 8. августа 1454. године: L. Thallóczy – A. Áldásy, *Magyarország mellékterületeinek oklevéltára II, A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907, 185–186. Уп. *ИСН II*, 296 (М. Спремић – Ј. Калић); М. Спремић, *Десном Бурађ*, 419–420.

³⁰ Крепољински Градац, утврђење код села Рибаре, локалитет Заграђе код Лазнице и други: Љ. Радовановић – М. Ђорђевић, *Хомоље, историјска монографија*, Жагубица 2000, 30–33.

³¹ О граду Ждрелу уп. Е. Миљковић – А. Крстић, *Браничево у 15. веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац 2007, 82–85, са релевантним изворима и литературом.

наводно било тврђе од самога града.³² „Све је то било заузето за трен ока. Невернике растераше и као чопоре марве сатераше у варош. По улицама толико их потукоше да је долазило да се од телеса побијених коњ није могао да креће. По неки неверници жедни своје крви, који нису пристајали да угасе жеђ шербетом од сабље, у воду Дунав душиу своју бацише. Божја помоћ их утопи као фараонову војску. И тако пошто је варош била опљачкана, држаше се још само унутрашњи град (iç kal'a). Још три дана се око њега војска задржавала. Нареди те им униште и онај остатак винограда и воћњака.“³³

Наведени опис опсаде Смедерева у лето 1458. године из пера очевица и учесника у догађајима је значајан јер показује да је смедеревско подграђе, које се простирало испред тврђаве, такође било утврђено, односно опасно ровом и двоструким земљаним бедемом или палисадом. Османска војска је ипак успела да продре у ово утврђено подграђе, опљачка га и побије бројне његове становнике, али камену тврђаву није могла да освоји.

Пошто је опустошила околину Смедерева, османска ордија је кренула у западне и централне делове српске државе. Дурсун-бег наводи да је вилајет Мачва, богати предео поред реке Саве, обрастао густом шумом, спаљен и опљачкан, и да су заузети градови „Гүзелце хисар (Güzelce hisar) које доминира над Београдом и Сиврице хисар (Sivrice hisar) који је мајдан чистог сребра. Исто тако поседну мајдан Рудник“. Махмуд-паша се потом вратио у нахију града Ниша, где је на месту *Yellü-yurd* провео рамазански пост, спремајући се да освоји Голубац.³⁴ *Güzelce hisar*, у преводу „лепушкаста утврда“, турски је назив за град Жрнов на Авали, а *Sivrice hisar* је град Островица на Руднику. Што се тиче места *Yellü-yurd*, Глиша Елезовић је био мишљења да је то погрешно написано уместо Бело Брдо. Да је пашин логор заиста био „на пољу код Ниша“, види се из писма које су дубровачки изасланици послали својој влади 20. августа.³⁵

Српски летописи и писма млетачког представника у Будиму Петра де Томазија и губернатора Угарске Михаила Силађија из маја и јуна 1458. године пружају ближе хронолошке оквири за неке од наведених догађаја, и бележе податке којих нема код Дурсун-бега. Из Томазијевих извештаја упућених

³² „Şehri dâyiresine handak-ı amik ve iki kat tokat itmişler imiş, asl-ı kal'adan muhkemter“: Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 97. У Елезовићевом преводу ова реченица гласи: *Око вароши беху начинили дубок шанац и двоструки прокоп као две дубоке долине отворене и пусте (Турски извори, 105). Токат може да буде и долина, али је овде употребљен у значењу заклон, грудобран, земљани бедем тврђаве (Tursun Bey, Târih-i Ebü'l-Feth, sözlük, 268). С. Imber, The Ottoman Empire, 174 преводи га palisade.*

³³ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 95–97; Г. Елезовић, *Турски извори*, 104–105.

³⁴ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 97; Г. Елезовић, *Турски извори*, 105. Рамазан је 1458. године почео 13. јула.

³⁵ И. Божић, *Дубровник и Турска у 14. и 15. веку*, 154; Б. Недељковић, *Дубровачко-турски уговор од 23. октобра 1458. године*, Зборник Филозофског факултета XI–I (1970), 379.

млетачком дужду 13. и 17. маја, заснованих на информацијама добијеним од Силађија и српског посланика Дубровчанина Дамјана Ђурђевића, види се да је на почетку похода на српску државу база из које су кретали напади била у Крушевцу (Cosozo, Cosogo). Тамо су доведени бродоградитељи из Цариграда и Галипоља да праве лађе за нападе на Смедерево и, веровало се, Београд, тамо се са великим пленом вратио Махмуд-паша пошто је прошао читаву Србију до угарског Београда. Томази у писму од 17. маја наводи да су неки Махмуд-пашини војници остали мртви и заробљени код Смедерева.³⁶ Силађи 14. маја из Липове пише папском легату Карвахалу да су Турци стајали три дана под Голупцем покушавајући да град добију из руку кастелана, након чега су се повукли до Островице, у намери да је освоје. Истовремено, у Видину су спремали бродове.³⁷ Томази 16. јуна јавља о освајању Жрнова, а 8. јула о поразу који су Турци нанели крсташима из Београда у једном окршају у околини града.³⁸ Пад Жрнова (31. маја) и Островице у турске руке бележе и српски летописи, који помињу још и освајање градова Беле Стене (25. маја) и Вишесава на Дунаву.³⁹ Дакле, ако се упореде сви наведени подаци, види се да су Османлије у врло кратком року, од 10. маја (Ресава) до 31. маја (Жрнов), освојили значајан број тврђава у Србији, не успевши једино да се домогну Голупца и престонице Смедерева.

Дурсун-бег је оставио и опис освајања Голупца, до кога је дошло у августу 1458. године. Околности предаје града Османлијама нису познате из других извора, али потврђују гласине о издаји које су се шириле све до Дубровника и које је забележио и Византинац Георгије Сфранцес.⁴⁰ Наиме, Махмуд-паша је ступио у контакт са голубачком градском посадом, шаљући кафтане на поклон и обећавајући тимаре свим „неверницима“ осим градском заповеднику, уколико му предају „троспратни град“. Пошто је придобио голубачку посаду и прославио рамазански Бајрам, Махмуд-паша је за два дана и једну ноћ стигао до Голупца, појављујући се под градом у освит зоре. Подмићена посада му је предала читав град осим куле (kulle) у којој је „диздар“, односно градски заповедник, војвода, био опседнут. „Али био је принуђен да кофом на ланцу извлачи воду за пиће из Дунава. Наређено

³⁶ I. Nagy – A. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 27–30; М. Спремић, *Децном Бупађ*, 522. Т. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 123, погрешно идентификује Cosozo са Косовом, које не може бити удаљено свега „два дана од Смедерева и Београда“.

³⁷ „... ab obsidione illius Castri Galambocz recesserunt sub Oztrawircza ipsum expugnaturi“: I. Nagy – A. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 25–26.

³⁸ I. Nagy – A. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 32–33; L. Thallóczy – A. Áldásy, *op. cit.*, 237; J. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 182–183.

³⁹ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 243; *ИСН II*, 308 (М. Спремић). О могућим убикацијама Беле Стене видети: С. Ћирковић, „Црна Гора“ и проблем српско-угарског граничног подручја, Ваљево – постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 64, 75, нап. 25, 30; Г. Томовић, *Посед српског властелина Детоша у 14. веку*, *Историјски часопис (=ИЧ) 58 (2009) 99–100*.

⁴⁰ L. Thallóczy – A. Áldásy, *op. cit.*, 242; G. Sphrantzes, *Memorii 1401–1477*, ed. V. Grecu, București 1966, 108.

је било, те су наоружани бродови дошли са видинске стране. Ушли су испод стена у заседу. Ту су, чим би се кофа за воду спустила, прекидали ланац. Тако је био принуђен, те је и он изашао и тврђаву предао.⁴¹ Имајући у виду Дурсун-бегово казивање и изглед голубачке тврђаве, чини се да се градски заповедник затворио у унутрашњем делу утврђења са палатом поред Дунава.⁴² Као и у случају Ресаве, први попис Браничева из 1467. године и у Голупцу бележи личности заслужне за предају града Османлијама. Тако су као „*муселеми који су то постали предавши тврђаву Голубац*“ уписани извесни Дабижив и његов син Димитрије.⁴³

Тачан датум предаје Голупца није познат. У Будиму се 20. августа још увек није знало за пад ове важне тврђаве, а вест о томе је у угарску престоницу стигла у току ноћи 24. августа, изазвавши велико узбуђење на двору.⁴⁴ Имајући на уму да је било потребно бар неколико дана да вест о паду тврђаве на Дунаву стигне до Будима,⁴⁵ може се проценити да се то догодило најкасније 19. или 20. августа. Григоровићев и Сеченички летопис бележе да је Голубац предат 19. септембра. Месец је очито погрешан, али би датум могао бити тачан.⁴⁶ С друге стране, Дурсун-бег каже да је форсирани марш на Голубац започео одмах након прославе рамазанског Бајрама, „*још у први мрак*“, и да је војска пут до подунавске тврђаве прешла за два дана и једну ноћ, стигавши под градске зидине у рану зору. Рамазански Бајрам, који се слави три дана, започео је 1. шевала 862, односно 12. августа 1458.

⁴¹ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 97–98; Г. Елезовић, *Турски извори*, 105–106.

⁴² О голубачком граду уп. Г. Марјановић-Вујовић, *Голубац, средњовековни град*, Старинар 33–34 (1982–1983) 65–69; Г. Симић, *Голубачки град*, Старинар 33–34, 71–86; иста, *Палата Голубачког града*, Саопштења 22–23 (1990–1991) 77–101; Н. Катанић, *Фазе изградње Голубачког града*, Саопштења 19 (1987) 181–197.

⁴³ М. Стојакović, *Bраничевski teftar*, 253; Е. Миљковић – А. Крстић, *Браничево у 15. веку*, 79–80.

⁴⁴ Махмуд-паша је касније у Голупцу подигао хамам, који је 1546. године, заједно са дућанима, његовом цариградском вакуфу доносио приход од 800 акчи: Т. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 261, 280, 283. Аутор сматра да подизање овог хамама сведочи о личном симболичком значају који је Голубац, као један од најважнијих српских градова освојених 1458. године, имао за Махмуд-пашу.

⁴⁵ L. Thallóczy – А. Áldásy, *op. cit.*, 241; С. Ђирковић, *Голубац*, 23–24.

⁴⁶ Време путовања кроз Панонску равницу зависило је од више фактора, укључујући избор саобраћајних средстава, врсту пута (водени или копнени) и временске прилике. Према османским војним изворима из 16. и 17. века, путовање од Београда до Будима трајало је ефективно 80,5 сати, односно седам дана: О. Зиројевић, *Цариградски друм од Београда до Будима у 16. и 17. веку*, Нови Сад 1976, 7–8; Р. Fodor, *Ottoman Policy Towards Hungary (1520–1541)*, Acta Orientalia XLV/2–3 (1991), 335. Гласници на коњу који носе важне вести извесно су ишли брже.

⁴⁶ У летописима се некад могу наћи различити датуми појединих догађаја, а има случајева и да се тачно наведе датум, а погрешни месец, као код пада Смедерева, који се датује 20. јуна, али и погрешно 20. јула 1459. године: Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 243–244.

године по тадашњем јулијанском календару.⁴⁷ То би значило да је Махмуд-паша са војском освануо под Голупцем најраније 17. августа.⁴⁸ Из Дурсун-беговог причања такође произлази да је град, осим куле, одмах предат великом везиру, а да се „диздар“ одупирао бар још неколико дана, ако не и дуже, док га жеђ није присилила на предају. Могуће је, наравно, да град није предат већ првог дана опсаде, и да се градски заповедник у кули држао чак и у време када је у Будим стигла вест о паду Голупца. Ипак, очито је да се и анализом Дурсун-беговог казивања, и на основу хронолошких оквира добијених из угарских и италијанских извора долази до истог закључка, да је голуbacher тврђава, или њен већи део, пао у османске руке око 20. августа, или неки дан пре тога.

Дурсун-бег прича да су након заузимања Голупца османски ратници прешли Дунав и јуришали на угарски град „Трнав (Tirnav), који лежи према Голупцу“. Ту су много људи побили и околину града спалили, па су се вратили преко Дунава.⁴⁹ Град насупрот Голупцу био је Ласловар, грађен у зиму и пролеће 1428. године. Током већег дела фебруара и крајем марта исте године краљ Жигмунд је боравио „in Tornowa. То је садашња Стара Молдова (Moldova Veche) на Дунаву у Румунији, недалеко од Ласловара.⁵⁰ Из других извора иначе није познат напад Османлија на Ласловар и његову околину пре 1460. године.⁵¹

Томази 13. септембра 1458. године обавештава дужда да је након пада Голупца краљ Матија преко Сегедина кренуо према Петроварадину, одређеном за збориште угарске војске, шаљући истовремено Силађија са другим одредима у Ковин, како би спречио пад Смедерева. Осећајући окупљање велике угарске војске, паша се, према Томазију, са 40.000 војника повукао на Косово, претходно снабдевши Голубац и остала освојена места у Србији.⁵² Дурсун-бег, разумљиво, не помиње ово тактичко повлачење, већ након приповести о паду Голупца и пљачкању Трнава прелази на опис преласка у Срем и освајања Сремске Митровице.

Када је донета одлука да се из Мачве пређе на угарску територију, Махмуд-паша је наредио да се начине шајке, али како су прављене од

⁴⁷ <http://www.oriold.uzh.ch/static/hegira.html>

⁴⁸ Околност да се дубровачки поклисари још 20. августа налазе у пашином логору код Ниша није релевантна за разматрање почетка Махмуд-пашине кампање на Голубац, јер су поклисари имали налог дубровачке владе да не прате великог везира у ратним операцијама у Подунављу: Б. Недељковић, *Дубровачко-турски уговор*, 379.

⁴⁹ Tursun Bey, *Târîh-i Ebî'l-Feth*, 98; Г. Елезовић, *Турски извори*, 106.

⁵⁰ P. Engel – N. C. Tóth, *Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382–1438)*, Budapest 2005, 122, 155

⁵¹ Уп. и О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459–1683)*, Београд 1974, 63; С. Imber, *The Ottoman Empire*, 175; Т. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 125, где се помиње освајање Трнава према Дурсун-бегу, али без покушаја идентификације ове тврђаве.

⁵² I. Nagy – A. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 35–36; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 183; С. Ђирковић, *Голубац*, 24; М. Спремић, *Деспот*, 530–531.

сирове грађе, биле су неупотребљиве. Зато нађоше „неверничке калаузе“, то јест српске водиче, којима су обећали тимаре ако их преведу преко реке Саве. Они су их одвели на једно место где се река рачва у два крака, где је акинџијска војска под командом Мехмед-бега Минетоглуа прешла преко Саве. Пошто се војска, у којој је Дурсун-бег био одређен за емина, поделила у седам група, почела је да пљачка и пустоши по пределу између Саве и Дунава „*који је простран и богат и врло напредан*“. Османски ратници су лако освојили један град поред Саве, у коме су заробили 200 оклопљених угарских коњаника, које су послали Махмуд-паши.⁵³ Није познато које би то утврђење могло бити, јер у обзир долазе Купиник, Барич и Јарак, који су се сви налазили поред Саве. Након тога су акинџије пљачкајући дошле „*под град звани Дмитровица (Dimitrofsa)*“. Треба приметити да Дурсун-бег овде користи српски назив града.⁵⁴ Када је о томе обавештен Махмуд-паша, он је са главнином војске дошао на супротну обалу реке. Град се предао, а османски ратници су се после пљачке и робљења са ратним пленом превезли у „*српску земљу*“ (*Laz ili*). Разлог брзог напуштања Сремске Митровице је свакако био долазак угарске војске, која тек после повлачења акинџија „*стиже и на супротној страни се улогори*“. Писац даље прича како су се османски ратници на видуку непријатељу, дакле на обали Саве, три дана проводили са заробљеним младићима и девојкама.⁵⁵

Из угарских извора познато је да је том приликом у турско ропство пао и кастелан митровачке тврђаве Петар Занк, а Томазијев извештај од 1. октобра садржи податак како се приликом повлачења Османлија преко Саве удавило мноштво, наводно више од пет хиљада њихових војника. Томази, као и Дурсун-бег, прича да се угарска војска предвођена краљем Матијом улогорила на левој, док је османска ордија на челу са Махмуд-пашом таборовала на десној обали реке Саве. Краљ је потом почео да утврђује разорену Митровицу.⁵⁶ Остојићев летопис бележи да је краљ Матија „убио“, тј. потукао Вука Гргуревећа у Срему, што би указивало да је он имао запажену улогу у османском упаду у ову област крајем лета 1458. године. Исти летопис након тога наводи: „*и расина Вук Ковин*“. Могуће да је до напада на Ковин дошло приликом повлачења Вукових одреда са угарске територије.⁵⁷

⁵³ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 98–99; Г. Елезовић, *Турски извори*, 106.

⁵⁴ Српски летописи такође бележе да Махмуд-паша „*плени Срем и попали Дмитровце (Дмитровицу)*“: Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 243.

⁵⁵ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 99; Г. Елезовић, *Турски извори*, 106–107.

⁵⁶ I. Nagy – A. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 36–37; С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, Сремска Митровица, Сремска Митровица 1969, 68; М. Спремић, *Деспот Бурађ*, 523.

⁵⁷ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 243; С. Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревећу*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 6 (1970) 284–285; О. Зиројевић, *Смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу*, Зборник Матице српске за историју (–ЗМСИ) 3

Махмуд-паша се потом опет вратио у свој логор на Yellü-yurd, а пошто „у провинцији, у рудницима и градовима успостави ред какав је требало“, отишао је затим у Скопље да се поклони султану, који се враћао из морејског похода. Из Скопља се читава војска вратила у Једрене, чиме Дурсун-бег завршава приповедање о Махмуд-пашином освајању Србије 1458. године.⁵⁸

Ашикпашазаде много сумарније описује Махмуд-пашино освајање Србије, али доноси и један нови податак. Када је султан Мехмед II Освајач кренуо на Мореју, „послао је Махмуд-пашу да заузме остатак српских земаља (*Las vilayet*). И Махмуд паша се крену. Заузе градове: Голубац (*Gügercinlik hisari*), Саву (*Sava*), Ђурице (*Gürüce*), и Бранича (*Branica*), и још много других градова је освојио. И тако је тај вилајет био освојен“. Пошто је утврдио „тврђаву повише Београда“ коју је подигао султан Мурат II, Махмуд-паша је кренуо у Скопље да се састане са султаном.⁵⁹

Од освојених градова у Србији које наводи Ашикпашазаде, Голубац се лако препознаје, док је Бранича несумњиво Браничево. То је једини помен овог старог града код Костолца након 1437. године, када је у једном дубровачком писму краљу Жигмунду забележено да је деспот Ђурађ морао Турцима да преда „*oppulentissimum oppidum suum vocatum Branizevo*“.⁶⁰ Иако тада наведен као веома богата варош, град Браничево је током позног средњег века по свему судећи био у знатном опадању, због чега се ретко и узгред јавља у изворима.⁶¹ Ашикпашазаде је уједно и последњи који помиње град Браничево, разорен након османског освајања, док је насеље у подграђу сведено на статус села, како се и бележи у пописним дефтерима из друге половине 15. и прве половине 16. столећа.⁶² Глиша Елезовић је мислио да град Саву можда треба идентификовати са Шапцем, а Ђурице са Грузом.⁶³ Ово последње је тешко вероватно, јер је Груза у средњем веку

(1971) 11; Ј. Калић, *Дунав у ратовима 15. века*, Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Београд 1983, 120; К. Митровић, *Вук Гргуровић између Мехмеда II и Матије Корвина (1458–1465)*, Браничевски гласник (–БГ) 2 (2003) 22; А. Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната (15. век – прва половина 16. века)*, ЗМСИ 73 (2006) 38.

⁵⁸ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 99; Г. Елезовић, *Турски извори*, 107.

⁵⁹ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i âl-i Osmân*, 149–150; Г. Елезовић, *Турски извори*, 78.

⁶⁰ Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље I–I*, Београд 1934, 392–393.

⁶¹ М. Динић, *Браничево у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 90–101; М. Поповић – В. Иванишевић, *Град Браничево у средњем веку*, Старица 39 (1988) 125–179; М. Антоновић, *Црквене прилике у источној Србији у средњем веку*, БГ 3/4 (2006) 7–17; Е. Миљковић – А. Крстић, *Браничево у 15. веку*, 75–77.

⁶² М. Стојакović, *Branicevski defter*, 79–80; Başbakanlık Arşivi İstanbul, Tapu tahrir defteri (=BBA TTD), 16 (1476); BBA TTD 1007 (1516); Е. Миљковић – А. Крстић, *Исто*, 76–77, 128.

⁶³ Г. Елезовић, *Турски извори*, 78; исти, *О имену Шапца кроз векове, Заслон, град на Сави, град Сава, Шабац, Bögürtlen, Bögürdelen*, Гласник Етнографског института I (1952) 38. Постоји и претпоставка да је *Gürüce/Gerece* можда Кулич код Смедерева: О. Зиројевић, *Турско војно уређење*, 63.

носила назив Борач, исто као и познати утврђени град који се у овој жупи налазио.⁶⁴ Имајући у виду да Дурсун-бег спомиње Жрнов на Авали као *Güzelce hisar*, извесно је да је *Güruse* у ствари искварени облик од *Güzelce*, настао вероватно приликом преписивања рукописа, те да се испод тог имена крије Жрнов. Како се Сремска Митровица на мађарском звала *Száva-Szent Demeter*, град *Саву* дервиша Ахмеда Ашикија треба идентификовати са Сремском Митровицом, а не са Шапцем.⁶⁵

Ашикпашазаде приповеда како је у време када је султан Мехмед II у Скопљу намеравао да распусти војску, дошао глас да су Угри прешли у Београд и кренули у напад. Султан је наредио покрет трупа и лично се спремао да пође на север, када је јављено да су нападачи стигли на *Taxtalu*. Јуришали су на ово османско упориште у намери да га опљачкају, због чега су се и растурили по околини, али им је исламска војска нанела тежак пораз. Многе угарске војсковође (банови) су заробљени, а њихове заставе су као трофеји изнете пред султана.⁶⁶ Није јасно које се место крије испод имена Тахталу. Код Гребена на Дунаву у Ђердапској клисури, северозападно од Доњег Милановца, постојали су вирови Тахталија Велика и Мала (тур. *Tahtalu Girdabi*).⁶⁷ Могло би се стога помишљати да је до наведеног сукоба дошло на простору Пореча, али је могуће и да је ипак у питању неко место ближе Београду.⁶⁸ У сваком случају, наведени догађаји могу се датовати у октобар 1458. године, будући да је почетком тог месеца краљ Матија са великом војском прешао у Београд. Краљ је у Београду остао током читавог октобра, радећи на утврђивању границе, а и султан се у то време налазио у Скопљу, где је 23. октобра издао повељу Дубровнику.⁶⁹

Већ је наведено како је Ашикпашазаде, сажимајући и мешајући догађаје, описао коначни пад Смедерева наредне године. Пошто су преузели последњу престоницу средњовековне Србије, освајачи су одмах уништили

⁶⁴ М. Динић, *Област централне Србије у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, 60–61; В. Јовановић, *Борач и Честин. Прилог проучавању средњовековних градова у Србији*, Историјски гласник (=ИГ) 1–2 (1985) 7–32.

⁶⁵ С. Ђирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, 62–67, нап. 21, 49; П. Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку, Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Београд 1983, 164–165.

⁶⁶ *Aşıkpaşazâde, Tevârih-i âl-i Osmân*, 151; Г. Елезовић, *Турски извори*, 78–79.

⁶⁷ Г. Елезовић, *Турски извори*, 78, нап. 7; С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, Београд 2007, 96.

⁶⁸ О археолошки испитаним средњовековним насељима на подручју Пореча, где је још Стојан Новаковић лоцирао град Вишесав, видети *Старинар* 33–34 (1982–1983) 227–230 (Бољетин), 253–258 (Равна), 259–263 (Рибница), 293–296 (Поречка река и тврђава на брду Царетина); С. Новаковић, *Град Вишесав и Видинска област*, Годишњица Николе Чупића 5 (1883) 157–164 (= *Списи из историјске географије*, Београд 2003, 387–403); А. Веселиновић, *Североисточна Србија у средњем веку*, ИГ 1–2 (1987) 53–54.

⁶⁹ I. Nagy – A. Nyágy, *Magyar diplomatizai emlékek I*, 38–39; Б. Недељковић, *Дубровачко-турски уговор*, 390–391; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 184; М. Спремич, *Деспот Ђурађ*, 532.

звона на градским црквама, које су претворили у исламске богомоље – месциде. У Смедерево су као посада смештени јаничари и азапи, а у српској земљи „*потпуно завлада исламска управа*“.⁷⁰

Дурсун-бег о паду Смедерева говори сажетије, наводећи да је већ био одређен санџакбег за српску земљу, а постављене су и кадије и субаше. У пролеће 863. године по Хиџри (=1459), султан је кренуо да освоји Смедерево које се једино још држало од српске земље. Када је султан Мехмед II поставио царски чадор у Софији, „*смедеревски неверници се уплашише, па као да позајмише крила од птица што брзо лете, тако хитро послаше од града кључеве у сусрет султану. Уз услов да им се поштеди живот, њима и њиховим породицама, предадоше град*“.⁷¹ Пошто је поставио диздара и одредио градску посаду састављену од јаничара и азапа, султан је санџакбегу заповедио да заузме град, а сам се вратио у Цариград.⁷¹ У опису предаје Смедерева Дурсун-бег не помиње именом последњег Котроманића и Босанце, иако су му били добро познати услови предаје града. Међутим, у поглављу о освајању Босне каже како је са краљем на престолу седела кћи старог деспота, због чега је он неосновано изазвао спор тврдећи: „*Смедерево је баштина кћери старог деспота, и на тај начин је он био узрок што се његово освајање и заузеће одложило*“.⁷²

Поређењем излагања о пропасти средњовековне Србије савременика и учесника у њеном освајању, дервиша Ахмед Ашикпашезада и Дурсун-бега, видљиво је да се она делом поклапају а делом допуњују. Што је још важније, њихова казивања о ратним операцијама и освојеним градовима, иако забележена две до три деценије након ових догађаја, слажу се са савременим вестима српских и страних, првенствено угарских, дубровачких и италијанских извора, или их битно допуњују, као у случају Дурсун-бегових описа опсаде Смедерева и заузимања Голупца 1458. године. Глиша Елезовић зато није случајно одлучио да објави заједно преводе одломака историја Ашикпашезада и Дурсун-бега који се односе на српску прошлост. Значај ових извора изискује да се код нас објаве њихова нова, критичка издања.

⁷⁰ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i âl-i Osmân*, 152; Г. Елезовић, *Турски извори*, 79.

⁷¹ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 104; Г. Елезовић, *Турски извори*, 110–111.

⁷² Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 122; Г. Елезовић, *Турски извори*, 111–112. О крат-кој управи Стефана Томашевића у Смедереву и паду последње српске средњовековне престонице уп. М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 536–540, 544–545.

Aleksandar Krstić

THE FALL OF SERBIA FROM THE PERSPECTIVE OF THE CONQUEROR:
AŞIKPAŞAZÂDE AND TURSUN BEY

S u m m a r y

The 15th century Ottoman historians, Aşıkpaşazâde and Tursun Bey, were contemporaries of Ottoman wars against Serbia, and they took part in some of them. Their valuable testimonials of these events, compared with the sources from Serbia, Hungary, Dubrovnik and Italy, show that they were well informed. Apart from the principally religious motivation of the Ottoman conquering policy, based on the ideology of Islamic holy war against the „infidels“, Aşıkpaşazâde and Tursun Bey use political reasons to explain and justify attacks on Serbia and other Christian countries in the Balkans and their conquest. The paper analyses Aşıkpaşazâde's and Tursun Bey's accounts of the Ottoman conquests of the Serbian state during 1458–1459, and gives reports on war operations and the captured fortresses and towns (Resava, Omol, Višesav, Braničevo, Golubac, Ostrovica, Žrnov, Bela Stena, Hungarian towns Sremska Mitrovica, and Tornova all of them taken during 1458, and the capital, Smederevo in 1459). Especially emphasised are the facts, not mentioned in other sources, such as Tursun Bey's accounts of the failed siege of Smederevo in May 1458 and the conquest of Golubac in August of the same year.